

Castelraimondo. Scavi 1988-1990. I - Lo scavo. A cura di Sara Santoro Bianchi. Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici musei di Udine, Roma 1992, 1-426, 150 slik.

Pred kratkim je izšlo v seriji arheoloških katalogov in monografij muzeja v Vidmu zajeto delo o utrjeni višinski naselbini Castelraimondo, nam dosedaj slabo znanem najdišču, ki se dviga v bližini Tilmenta, nad naseljem Forgaria, ca. 30 km severozahodno od Vidma (Udine).

Najdišče je znano že od leta 1879, ko so našli tu prve keltske novce. Sporadični, predvsem pri različnih črnih izkopih pridobljeni predmeti so večkrat opozarjali na postojanko in širili spekter najdb. Tako je 1985 začel z izkopavanji arhitekt Fabio Piuze, leta 1988 pa je akcija prerasla v sistematično zastavljen projekt celovite raziskave utrjene naselbine, ki ga je prevzel Arheološki inštitut Univerze v Bologni, pod vodstvom Sara Santoro Bianchi.

Povzemimo na kratko izsledke izkopavanj. Na nižjem hribovskem grebenu v dolžini 400 m in širini 20-120 m so našli različne naselbinske sledove. Iz grebena izstopajo trije vrhovi, ki dosegajo višino 428, 441 in 447 m. Zahodni vrh je eponim, srednji pa nosi značilen arheološki toponim Pustota. Vrhovi so med seboj ločeni z jarki, ki so bili deloma umetno poglobljeni. Pri izkopavanjih so ugotovili naselitev v štirih večjih časovnih obdobjih (predrimsko, rimsko, porimsko in srednjeveško), ki pa jih je Sara Santoro Bianchi v osrednjem delu publikacije (I risultati dello scavo in Schema interpretativo della stratigrafia periodizzata) razčlenila v 7 faz.

V začetni fazi (1.a.), ki zajema 4. - 1. st. pr.n.š., so bile zgrajene umetne terase, večkrat podprte z zidovi brez malte in hiša v sektorju V. Ta je bila pravokotna, z majhnim vhodnim koridorjem in v notranjosti predeljena. Na ognjišču so našli keramiko, ki datira v začetek 3. st. pr.n.š. Temelji so bili iz suhega zidu, nadgradnja lesena. Kamnite strukture krožne oblike v notranjosti stavbe povezujejo z ritualom ob postavitvi hiše. Našli so tudi kosti neonatov.

V naslednji fazi (2.a.) je bila zgrajena še druga prazgodovinska stavba (IV), ki je bila deloma vsekana v skalo, na robu strmin pa zgrajeno obzidje v tehniki, ki spominja na *murus gallicus* ter stolp s pilastri in kontrafori. Avtorica ugotavlja, da ta postojanka ni bila le preprost, z obzidjem utrjen vrh hriba, ampak gre za mnogo kompleksnejšo artikulacijo, morda s postopnimi razširitvami in več utrjenimi pasovi. Kot tudi drugje v Evropi so bile defenzivne strukture omejene le na nevalgične točke zavarovanega naselja. Zid je bil debel 2,4 - 2,8 m.

V fazi 3.a. (25 pr.n.š. - 270 p.n.š.) je nastal stolp, ki ga najdbe in tehnika gradnje dobro opredeljujejo v zgodnjem obdobju. Zidovi so bili zelo solidno grajeni, z veliko malte, kritina je bila opečnata. Stolp je bil kvadratne oblike s stranicami, dolgimi po 5,9 m. Stal je na dominantni poziciji, dobro viden z vseh strani. V njem domnevajo prisotnost beneficijarjev, ki naj bi kontrolirali okolico. Prav tako so ugotovili močno zvišano število najdb, predvsem amfor na širšem področju, tako da je mogoče sklepati na nekak trgoški center. Takrat so obnovili tudi hišo v sektorju V in jo prekrili z opeko. Avtorica domneva, da jo je poseljevalo staro, domorodno prebivalstvo, saj so ohranili ritis pokopa neonatov v hiši.

V drugi polovici drugega stoletja je bil v stolpu opravljen manjši poseg. Glede na odkrite novce bi ga smeli povezati z utrditvijo Alp za časa Marka Avrelija in Lucija Vera po vdoru Markomanov. Stolp naj bi sodil v sistem utrjenih točk, ki so jih takrat postavili vzdolž pomembnih cest.

Za začetek 3. st. se avtorici zdi še najustreznejše - čeprav morda ne povsem adekvatno - označiti bivalno enoto na Castelraimondo kot burgus, povezan z varstvom cest in naperjen tudi proti roparskim skupinam. Pomembnejšo cezuro je mogoče zaznati okoli leta 275, ko sta bili poškodovani poslopji na sektorju V in IV ter stolp. Dogodek je dobro datiran z novci Quintilla, Florina in Proba. Dobro se vključuje v celo serijo najdišč alpskega območja, ki so delila z njim podobno usodo.

V naslednji (4.a.) fazi strateško pomembnost Castelraimonda potrjuje dejstvo, da so stavbe kmalu obnovili. Deloma so spremenili razpored prostorov, kot kritina pa je bila znova uporabljena opeka. Po primerjavi z refugiji, ki se pojavijo po avtoricinem

mnenju v času Alarika, se zdi Castelraimondo drugačen, da ima bolj vojaške značilnosti. Domneva, da je bil vojaško aktiven skozi vse 4. st. in porušen okoli leta 410, s čimer je bilo zaključeno dolgo obdobje poselitve. Dogodek je moral imeti vojaški značaj, prišlo pa je tudi do velikega požara, ki je uničil velik del zgradb. Ta datum sovpada z opustitvijo Emone in Lulia Carnica, krizo v Akvileji, uničenjem rimskih stavb na Invillinu, opustitvijo vil rustik v furlanski nižini. Glede na obseg korenin, ki so prodrle v ruševine, domneva S. Santoro Bianchi, da naj bi naselbina ne bila opuščena več kot 30 let. Ta podatek je prepričljiv, saj so opravili veliko radiokarbonskih analiz (npr. tudi korenin, ki so se v določeni fazi razrasle nad ruševinami) in dobili veliko kvalitetnih podatkov, ki v konfrontaciji z najdenim gradivom dajejo natančno kronološko sliko.

Ponovna naselitev v fazi 5.a. kaže skromne dimenzije. Deloma so uporabili ruševine starejših zgradb in jih v skromni obliki usposobili za bivanje. Avtorica spozna Castelraimondo tudi v sintagmi *submontana castella* pri Venantiu Fortunatu, nagiba pa se k mnenju, da je bila v tej fazi funkcija najdišča še najbližja pojmu refugija. Pri tem se priklanja domnevi, da mora imeti refugij lesene hiše ob zidu in v sredini kulturno poslopje, kar pa ne odgovarja široki paleti pribežališč, ki jih danes že poznamo. Kerkev na Castelraimondo ni bila najdena, pač pa avtorica na najvišji točki, v ruševinah stolpa A, vidi luknjo za kol, v katero naj bi bil zapičen lesen križ. V enega izmed kamnov, ki obdajajo to luknjo, je bil namreč vrezan križ. Ugotavlja, da tudi v tej fazi, kljub močni plasti in prestrim najdbam, ni mogoče zaslediti nelatinskega prebivalstva.

Naselbina na Castelraimondo je vztrajala skozi celotno 6. st. in del 7. st. Proti koncu slednjega naj bi potres porušil zgradbo v sektorju V.

V fazi 6.a., ki jo avtorica omejuje z letnicama 650 - 950, je bila zgrajena nova stavba, ki je bila v celoti lesena. Tudi dobro grajen stolp na sektorju IV je takrat še vedno nudil zavetišče. Zunaj njega sta bila najdena dva otroška grobova. Težko pa je povezati zatočišče na hribu z vdori Madžarov v 10. st. Problem je predvsem v tem, da so bile redke najdbe odkrite izven zaključenih kontekstov in jih ni mogoče povsem natančno datirati. Srednjeveški grad, znan iz zgodovinskih virov, se omenja med 13. in 14. st. Ta sicer na terenu še ni zanesljivo lociran, vendar so našli v sektorjih I in II precejšnjo množino srednjeveške keramike in kovinskih izdelkov iz 13. in 14. st. Prav tako so pod naselbino izkopali ostanke cerkve sv. Agneze, katere začetek izkopanine in zgodovinski viri uvrščajo v 13. st.

Ta sintetični pregled, ki upošteva izsledke izkopavanj in jih hkrati vključuje v zgodovinsko podobo, predstavlja jedro celotnega dela, dodane pa so še številne druge analize in študije. Preglejmo le naslove, saj zaradi omejitve prostora ni mogoče podrobneje obravnavati vsakega izmed njih. M. P. Guermandi, *Archeologia quantitativa e spaziale, applicazioni informatiche, metodologie classificatorie, ricerche archeometriche: la sperimentazione come strumento per l'interpretazione in pa L'analisi quantitativa attraverso le elaborazioni grafiche*; C. Zaccaria, *L'arco alpino orientale nell'età romana*; M. Buora, *I dati archeologici sul popolamento del settore alpino in epoca romana*; G. Brizzi, *La presenza militare romana nell'area alpina orientale*; F. Griffoni, *Tecniche edilizie in pietra, terra e legno nell'arco alpino orientale: un primo quadro di riferimento*; T. Mantovani, *Alcune note sulle torri di guardia nel mondo romano*; C.A. Accorsi, M. Bandini Mazzanti, L. Forlani, M. Marchesini, *Primi dati sul paesaggio vegetale a Castelraimondo di Forgaria in età preromana, romana e postromana*; G. Giuberti, *Resti scheletrici di feti umani a Castelraimondo*; M. G. Tibiletti Bruno, *Il frammento iscritto CO1836*; G. P. Droli, *Il quadro geologico*; F. Piuze, *Ricognizione di superficie rilievo topografico*; A. Salomoni, *Datazioni con C14 dei campioni provenienti dagli scavi di Castelraimondo*; A. Failla, *Sintesi delle analisi chimico-mineralogiche su due campioni di suolo nero, provenienti da Castelraimondo*; A. Pratelli, *I disegni dello scavo*.

Poleg opisa posameznih sektorjev izkopavanj, ki predstavljajo temeljni del publikacije in so timsko delo, velja omeniti predvsem nekaj arheoloških in historičnih pregledov (Zaccaria, Buora, Brizzi) in metodološki del, kjer so prikazani različni računalniški programi, ki so jih uporabili pri izvedbi izkopavanj in s katerimi so uspeli uskladiti vso zahtevno dokumentacijo in

omogočili zainteresiranim posameznikom takojšen dostop do vseh podatkov. Toda o rezultatih bi mogoče soditi šele po objavi drugega dela, kjer bo predstavljeno gradivo in njegovo ovrednotenje.

K delu, ki predstavlja pomemben korak naprej v raziskovanju poznoantičnih utrd v vzhodnoalpskem območju, pa imam tudi nekaj kritičnih pripomb. Najprej se mi zdi neustrezna sama zasnova publikacije. V začetnem delu so zgodovinski podatki, ki nekako predestinirajo arheološke izsledke, ki bodo v velikem delu podani šele v naslednji knjigi, čeprav so v tekstu deloma že anticipirani. Skratka, vrstni red je obrnjen. Logično bi bilo pričakovati najprej vse podatke, ki jih je mogoče dobiti z arheološkimi metodami in interdisciplinarnim pristopom, verificiranje in konfrontacijo izsledkov z zgodovinskimi podatki pa na zaključku, kakor tudi na osnovi tega izpeljani regionalni sintetični pregled. Posebej se to odraža v osrednjem prispevku S. Santoro Bianchi, kjer se oba nivoja podatkov neprestano izmenjujeta.

Avtorica izpeljuje svoje interpretacije predvsem iz obravnavanega najdišča in že raziskanega in objavljenega Invillina, zato njej refugij pomeni le - tako kot je bilo to nedavno še pri nas - skromneje grajeno naselbino s cerkvijo na sredi. Ne pozna ali vsaj ne upošteva pa skupine pribežališč, ki se dobro nakazujejo npr. v Sloveniji (Šumenje, Hom nad Soro, Veliki vrh nad Osredkom pri Podsredi, Rudna nad Rudnico, Vrhtrebnje, Ivank v Tuhinjski dolini itd.), ugotovljeni pa so bili seveda tudi drugod (Makedonija, Srbija, Bosna, Hrvaška, Nemčija idr.). Tudi v Italiji. Zaradi skromnih najdb so refugiji slabo znani, čemur pa je krivo dejstvo, da se večina raziskovalcev ukvarja samo z dobro znanimi in v glavnem bogatejšimi najdišči, manjka pa sistematična topografija in preverjanje v manjšem obsegu poseljenih najdišč. To za Furlanijo nakazuje že pomembno delo I. castelli del Friuli, delo Tita Miottija, kjer je zbranih in predstavljenih precej tovrstnih utrd, ki pa bi jih bilo potrebno kritično preveriti. Izhodišče torej obstaja, italijanske kolege pa čaka še dolgotrajno in naporno preverjanje različnih skromnih podatkov, ki bo šele odrazilo resničen tipološki obseg poznoantičnih utrd, od katerih poznamo sedaj v severni Italiji le tiste pomembnejše in trajnejše naseljene (poleg že omenjenih še Castel Udine, Castelazzo di Doberdob, Nimis, Monte Barro, Castelseprio itd.).

Poleg tega je treba upoštevati dejstvo, da je bilo v Furlaniji še veliko podobnih in tudi precej imenitnejših najdišč, ki so omenjena v virih, danes pa deloma ali v celoti pozidana (Gemona, Arterna), uničena (Osoppo) ali neraziskana.

Zanimiva je konfrontacija z najdišči v širšem vzhodnoalpskem prostoru in še posebej v Sloveniji. Potrjuje se kronološka shema višinskih postojank, na kakršno večkrat zadenemo pri naših raziskovanjih. Manjka predvsem zgodnje-bronastodobna faza, obdobje pozne KŽG, vse druge časovne stopnje pa odlično sovpadajo z že raziskanimi postojankami. Faza iz časa takoj po markomanskih vpadih v Sloveniji na višinskih utrdah še ni potrjena, čeprav je bila že domnevana. Ujema se faza iz druge polovice 3. st., ki se je imenitno pokazala na najdiščih Veliki vrh, Libna in pri nedavnih izkopavanjih v Ajdovščini. Prav tako faza poselitve v drugi polovici 4. st., katere konec so na Castelraimundu uspeli dosti zanesljivo omejiti s približno letnico 430. To sovпада pri nas sicer z opustitvijo mest, predvsem Emone in Celeje, nismo pa uspeli tako natančno določiti tega datuma na višinskih utrdah, kjer precej gradiva vedno znova potrjuje vojaško prisotnost na nekaterih že uveljavljenih (Rodik, Brinjeva gora) a tudi manj raziskanih postojankah (Gradišče pri Dunaju, Zbelovska gora). Preseneča skromna poselitve in zelo revna arhitektura v drugi polovici 5. in celotnem 6. st. Ravno ta časovna stopnja je pri naših najpomembnejših naselbinah najbolje znana in kaže pravicata majhna mesteca na višinah. Posebej dragocena je primerjava s poselitvijo v 9. st., ki se pri nas že nekaj časa nakazuje, a je še nikjer nismo uspeli zadovoljivo raziskati. Omenimo le Gradišče nad Bašljem, Tinje nad Loko pri Žusmu, Ajdno, Zbelovsko goro, Tonovcov grad. Prav spoznanje o skromnih kvantitativnih pokazateljih te poselitve bo moralo usmerjati naša bodoča raziskovanja, da bi ob upoštevanju vseh mogočih aspektov raziskav in sodobnih tehnik uspeli izslediti značaj in trajanje poselitve.

Na koncu se mi zdi pomembno poudariti veliko ekspeditivnost ter prizadevanje avtorice in njenega tima, da jim je uspe-

lo v zelo kratkem času objaviti kompleksno problematiko najdišča in številne nearheološke analize, ki so jih pri delu uporabili in v mnogočem podpirajo njene izsledke oziroma osvetlujejo najdišče še iz povsem drugih zornih kotov. Nestrpnost pričakujemo seveda drugi del, kjer bo objavljeno izkopano gradivo, saj bo šele takrat mogoče podati končno oceno in dobiti zaokroženo predstavo življenja na tej nekoliko nenavadni utrjeni naselbini.

Najdišče postaja referenčna točka za številne slovenske poznoantične naselbine, katerim je blizu tako geografsko kot tudi po svoji kronološki strukturiranosti.

Slavko CIGLENEČKI

I. Holl, N. Parádi: *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly*. Fontes archaeologici Hungariae, Akadémiai kiadó, Budapest 1982, 144 strani, 174 slikovnih prilog, dodatek **J. Matolesi:** *Tierknochenfunde von Sarvaly aus dem 15.-16. Jahrhundert*, 22 strani, 11 slikovnih prilog.

V letih od 1969 do 1974 sta avtorja izkopavala ob severozahodnem obrežju Blatnega jezera srednjeveško mesto Sarvaly. Izkopavnih je bilo 14 hiš in kovačnica. Hiše so se razlikovale med drugim tudi po številu prostorov (dva do pet), običajno so imele črno kuhinjo, nekatere pa tudi vinsko klet. Objekti so datirani v prvo polovico 16. stoletja. Uničeni so bili ob turških vpadih v to pokrajino, a še prej, preden so jo ti dokončno zavzeli.

Izkopavanja, ki so bila ena prvih sistematičnih srednjeveških naselbinskih raziskav na Madžarskem, so dala dober vpogled v takratno socialno in gospodarsko življenje prebivalcev.

Oba raziskovalca, N. Parádi in I. Holl sta tudi avtorja posameznih sestavkov v tej knjigi. Začenja N. Parádi z naselbinsko geografijo in srednjeveško zgodovino Sarvalya in okolice. Potek in metode izkopavanj je predstavil I. Holl. Rezultate izkopavanj dajeta oba avtorja, od izsledkov izkopavanj cerkve, ki izvira iz 12. stoletja in so jo dvakrat predelovali in širili, materialne kulture iz naselbinskih plasti (železni in ostali metalni predmeti, orožje, ostanki noše, steklo, keramika), datacije, vrednotenje arhitektonskih ostankov (kleti, hiše, peči) do gospodarske in družbene slike vasi in njene strukture. Določeni so tudi rastlinski ostanki (rž, proso, leča, grah, pšenica). Dodana je študija J. Matolesija o živalskih ostankih. Najbolj številni so ostanki od domačih živali: goveda, domačega prašiča, kokoši, konja, ovce, psa, od divjih pa: jelena, srne, fazana, poljskega zajca itd.

Kljub temu, da delo ni najnovejše, je lahko deloma vzor za publiciranje kompleksnih rezultatov srednjeveških naselbinskih izkopavanj pri nas, ki jih je od konca 60-let kar nekaj: Otok pri Dobravi (Gutenwerth), ki ima veliko vzporednic z omenjeno naselbino, predvsem pa cela vrsta gradov (če omenimo samo Celjskega in Ljubljanskega, kjer izkopavanja še potekajo), vendar so objave samo parcialne.

Irena SIVEC

Elica Maneva: *Srednovekoven nakit od Makedonija*. Kulturno istorisko nasledstvo na Republika Makedonija 28. Republički zavod za zaščita na spomenite na kulturata, Skopje 1992, 279 str.

Pred nami je velika monografija, ki zajema srednjeveški nakit, ki so ga odkrili ali zbrali do leta 1989/90 na ozemlju Makedonije. Delo sta recenzirala dr. I. Mikulčić in dr. Vera Bitrakova-Grozdanov. Iz predgovora je razvidno, da delo temelji na avtoričini doktorski disertaciji *Srednjevekoven nakit SR Makedonije*, ki jo je zagovarjala leta 1990 na Filozofski fakulteti v Skopju pred komisijo profesorjev: I. Mikulčić, B. Aleksova, C. Grozdanov, V. Bitrakova-Grozdanov in T. Tomoski.

Gradivo, ki ga je E. Maneva predstavila in obdelala, sodi v materialno kulturo, nastalo v razdobju od 6. do 14. st. in ki se